

Beke, Márton

Maďarské reflexe české literární vědy dnes : (znovu o Mukařovském a o maďarské literární teorii)

In: *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech : (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Pospíšil, Ivo (editor); Šaur, Josef (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. [91]-98

ISBN 978-80-210-5300-7

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133519>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Márton BEKE

Maďarské reflexe české literární vědy dnes Čnovu o Mukařovském a o maďarské literární teorii

**The Hungarian Reflections of the Czech Literary Criticism Today
(Once More on Mukařovský and Hungarian Literary Criticism)**

This paper focuses on the Hungarian reception of the collected writings of Jan Mukařovský published recently in Hungary by the Kalligram Publishers seated in Bratislava and Budapest (*Szemiológia és esztétika*. Kalligram, Pozsony, 2007, ed. Krisztián Benyovszky, translated by Márton Beke and Krisztián Benyovszky). The author provides a survey of the reviews of the book and attempts to unveil its current context in Hungarian literary theory. It can be assumed that the publication has appeared with a significant delay but its topical character can be still found above all in the studies dealing with general semiotics of culture, interdisciplinary issues and even questions that focus on fields beyond art.

Před několika lety, před vydáním Mukařovských studií v maďarštině,¹ jsem uvažoval o tom, jaké reflexe lze očekávat od publikace těchto studií v Maďarsku, respektive v maďarské literární vědě – ještě přesněji bych měl říct: v literární vědě psané v maďarštině.² Od této doby sborník samozřejmě vyšel a nyní bych se k to-

¹ Mukařovský, Jan: *Szemiológia és esztétika*. Kalligram, Pozsony, 2007 (red. Krisztián Benyovszky, přel. Márton Beke a Krisztián Benyovszky)

² Beke, Márton: *Překladatelské úvahy nad studiami Mukařovského, aneb Má strukturalismus místo v dnešní maďarské literární vědě?* In: Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš – Zelen-

mu tématu vrátil a podíval bych se na jeho maďarské ohlasy. Dále bych krátce uvažoval o některých dalších otázkách a problémech, které se v této souvislosti vyskytují.

I když je pravda, že pražská škola sama o sobě měla mezinárodní povahu (tj. její členové nebyli jen Češi) a že se dočkala i světové pověsti, v Maďarsku tehdy významné ohlasy neměla. Důvody toho faktu určitě najdeme mimo jiné ve velmi odlišné historické, politické a společenské (možná i ideologické) situaci v Československu a Maďarsku především v období meziválečném. Kromě toho v tomto případě existují i ony jen těžce překonatelné jazykové bariéry mezi slovanskými jazyky a maďarštinou.

Když říkám, „maďarská literární teorie“, hned se vyvstávají některé „areálové“ otázky: co má pojem „maďarská“ v tomto kontextu znamenat? Kteří autoři či myslitelé do této kategorie patří? Mé téma má podle toho nejen česko-maďarské ale i slovenské aspekty.

Je to důležitá otázka, protože podle jejich několika odlišných pojetí, mohou být reflexe na jmenovanou knihu úplně jiné.

a) V případě, že obrátíme naši pozornost k činnosti maďarských badatelů žijících na Slovensku anebo k publikacím vydaným v této zemi, tak bych mohl klidně tvrdit, že počet reflexí i vědecký zájem jsou relativně vysoké. Kromě toho si všimneme, že kritiky a recenze pocházejí především z per mladších kritiků a badatelů (jde především o časopisech *Szörös Kő* a *Kalligram*). Tento fakt je důležitý, protože nám ukazuje, že nejde o takové osobnosti, které se strukturalismem zabývaly již v 60. a 70. letech a byly součinitelé tehdejší vlny zájmu o této paradigma.

b) Situace ve vědeckém životě na území Maďarska je již poněkud odlišná: vliv a počet reflexí je rozhodně menší. Setkáme se tu především s překvapením nad zpožděním vydání Mukařovského knihy, dále pak se zvědavostí ale i s nezájmem.

V obou výše jmenovaných případech se pak objevuje poněkud usilovné hledání *aktuálnosti* ve studiích Jana Mukařovského a obecněji v komplexu českého strukturalismu.

V každém případě se však lze domnívat, že ke konci prvního desetiletí třetího tisíciletí vyrůstá nová generace maďarských badatelů, kteří nechápu český strukturalismus jako nějaké zastaralé paradigma, nýbrž snaží se s ním vést dialog a uvádět ho do kontextu současné maďarské i mezinárodní literární teorie.

V maďarské literární vědě je dodnes nejdůležitější a téměř všude přítomné vědecké paradigma pozitivismus anebo alespoň jeho vliv, jenž v Čechách i na Slovensku tak mohutně vystřídal formalismus a strukturalismus.

Maďarské reflexe české literární vědy dnes

„Pozitivismus je tedy u nás východisko, které velmi silně ovlivňovalo i vládnoucí literární a teoretické paradigma první poloviny 20. století.“³

Významnější obrat se nastal v 60. a 70. letech (tedy vzhledem k západním tendencím se značným zpožděním), kdy vznikly v Maďarsku dvě skupiny vycházející z poznatků New Criticism a francouzského strukturalismu. Jedna skupina se zformovala v Segedíně. Její členové (Zoltán Kanyó, Árpád Bernáth, Károly Csúri) sledovali směr textologické a také u nich se poprvé objevila teorie možných světů. Tito badatelé se většinou zabývali německým textovým materiálem; rozebírali díla Bölla, Hoffmanstahla, Trakla a dalších – Mihály Szegedy Maszák vidí právě v tom (tj. v cizojazyčném materiálu) důvod omezeného úspěchu pražské strukturalistické školy.⁴

Druhé obdobné seskupení se formulovalo v Budapešti kolem akademického badatele Lajose Nyíró. Významnější osobnosti byly Iván Fónagy, János S. Petőfi, Mária Ujhelyi a András Veres. Jejich známost a úspěch byly též celkem omezené, především protože Fónagy a Petőfi emigrovali a tím badatelé skupiny již nenašli lingvisty, jejichž pracemi by se mohli inspirovat; dále také proto, že oficiální politika v seskupení viděla odpor vůči marxismu a konečně protože vládnoucí směr v literární vědě byl stále pozitivisticky a psychologicky orientovaný.

Přibližně paralelně s politickým převratem kolem roku 1990 se dostaly do popředí zájmu intertextualita a kontextualita. Pomalu totiž vyšlo najevo, že sám formální přístup či morfologický rozbor literárních textů již nevystačí, prekoncepce čtenáře či vnímatele se staly nepřehlédnutelnými. Z tohoto hlediska lze považovat sborník Ústavu literární vědy Maďarské akademie věd za milník anebo alespoň za symbolickou událost. Jde o knihu s názvem *Po strukturalismu: hodnota, báseň, vliv, příběh, jazyk v literární vědě*.⁵

Podle již citovaného Szegedy Maszáka skutečný převrat v maďarské literární vědě nastal s nástupem hermeneutiky a dekonstrukce. První tendence lze spojit především se jménem Ernő Kulcsár Szabó, kdežto dekonstruktivisté dokonce mají vlastní „organizaci“: skupina DeKON byla založena v Segedínu a její hlavní představitelé jsou Ferenc Odorics, László Szilasi a Kovács Sándor s.k.

Tolik tedy krátce o kontextu maďarské literární vědy, ve kterém se kritikové a badatelé snaží uchopit dílo Jana Mukařovského. Tamás Kisantal, literární teoretik z Pécsi, publikoval v Bratislavském časopise *Szörös Kő* kritiku s názvem *Nikdy není pozdě*.⁶ Autor v tomto článku pospíchá konstatovat, že český strukturalismus

³ Veres, András: *Merre tart a magyar irodalomtudomány?* = Alföld XLVII. 1996/2 (<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00002/veres.html>)

⁴ Szegedy Maszák, Mihály: *Merre tart az irodalom(tudomány)?* = Alföld XLVII. 1996/2 (<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00002/szeged.html>)

⁵ Szili József (red.): *A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*. Akadémiai, Budapest 1992

⁶ Kisantal, Tamás: *Sosem késő. Szörös Kő* 2008/1, 38–43.

není pouze pokračování ruského formalismu. Tento fakt může být samozřejmostí pro české vědce, ale identifikace českého strukturalismu s ruským formalismem (popř. francouzským strukturalismem) je názor, se kterým se stále velice často setkáváme v maďarské (i jiné zahraniční) literární vědě a estetice. Ve skutečnosti je to samozřejmě jinak, pražská škola nejen pokračoval, ale i značně rozvíjel teoretický systém ruského formalismu, především co se týká vnějších činitelů uměleckého díla, sociologické aspekty literární vědy a estetiky a samozřejmě také v oblasti sémiologie. Recenzent Tamás Kisantal na to přesně ukazuje, když cituje z Mukařovského recenze psané o Šklovském.

Další mínění, od kterého se autor článku chce distancovat, spočívá v tom, že strukturalismus je jeden a jednotný. Velice často se totiž setkáváme s názory, které si neuvědomují, že kromě geografické vzdálenosti existují jak časové, tak i značné obsahové, chceme-li systémové rozdíly mezi jednotlivými školami, které zpravidla nazýváme strukturalistickými. Takoví autoři mní, že čeští, francouzští i američtí teoretikové označení pojmem „strukturalista“ jsou vlastně představitelé stejné školy, stejných teorií. Toto mínění bylo obecné v maďarské literární vědě především v 60–70. letech, ale není to ojedinělý názor ani dnes. Souvztažnost slovanských strukturalistických škol se západními směry je sice realitou, je ovšem mylné považovat je za stejné. Navíc tento postoj nejednou vede i k tomu, že při vědecké diskuzi o strukturalismu se *zapomene* na slovanský, resp. český přínos v oblasti lingvistiky, literární vědy i obecné estetiky. O tom, že taková falešná mínění nejsou typická pouze v maďarském kontextu, svědčí mimo jiné i tvrzení Lubomíra Doležela z roku 1995: „Pro typického západního literárního teoretika nebo estetika je dostupný pouze omezený počet děl pražské školy: buď ta, která byla napsána v některém ‚světovém‘ jazyce (angličtině, francouzštině nebo němčině), anebo ta, která byla později přeložena. Za tohoto stavu západní literární teoretikové pražskou školu buď zcela ignorují, nebo mají o její teorii jen velmi skromné znalosti.“⁷ Ve stejném duchu se vyjadřuje i Ivo Pospíšil: „Zkušenosti z mezinárodních vědeckých konferencí ukázaly, jak málo se ve světě ví o meziválečné československé literární vědě, jako by vše podstatné vznikalo jen v Rusku, západní Evropě či Spojených státech amerických.“⁸

Drtivý úspěch francouzského strukturalismu mimochodem měl i kladné vlivy na pojetí českého strukturalismu u nás. Výraznější vlna zájmu o strukturalismus však Maďarsko zasáhla až v druhé polovině 60. let. Tento *boom* vyvolávaly pravděpodobně nikoliv vědecké poznatky slovanského strukturalismu a formalismu (tj.

⁷ Doležel, L.: Pražská škola a poststrukturalismus. In Česká literatura 1995, č. 5, s. 451. Cituje: I. Pospíšil: René Wellek a meziválečné československo., Brno, Masarykova univerzita 1996, s. 18.

⁸ I. Pospíšil: René Wellek a meziválečné Československo., Brno, Masarykova univerzita 1996, s. 5.

Maďarské reflexe české literární vědy dnes

ruské, české a polské školy), nýbrž i obrovský úspěch francouzského strukturalistického „nouvelle critique“ a dalších strukturalistických směrů.

V tomto kontextu bych si chtěl dovolit menší odbočku z maďarsko-českých relací, abych ilustroval problematiku neznámosti a vzdálenosti českého strukturalismu od západního vědeckého života – chtěl bych krátce referovat o některých myšlenkách dánské bohemistky působící na Univerzitě v Oslu. Karen Gammelgaard nedávno publikovala kratší stať v pražském časopise *Slovo a smysl*.⁹ Svůj příspěvek k anketě o strukturalismu začíná těmito slovy: „O strukturalismu by se nemělo mluvit v jednotném čísle: vždyť se pražský strukturalismus zásadně odlišuje od francouzského směru stejného jména. Francouzská verze se v západních akademických kruzích většinou se strukturalismem přímo identifikuje. Pokud Jacques Derrida považuje strukturalismus za dlouho překonaný, platí to možná o francouzském strukturalismu. O platnosti jeho úsudku pro strukturalismus, jak ho chápala a rozvíjela Pražská škola, bych si dovolila pochybovat.“¹⁰

Tento citát nejenže souzní s článkem Tamáse Kisantala, ale též se vztahuje na autorčinu dřívější stať věnovanou Derridovi a Josefu Vachkovi.¹¹ Podle jejího mínění Derrida se ve svém *De la grammatologie*, kde kritizuje strukturalismus, mýlil. Proč? Právě proto, že když mluví o strukturalismu, vůbec nedbá Čechů. Derrida totiž ve svém textu – který je často považován za hraniční kámen mezi strukturalismem a dekonstrukcí – soudí, že strukturalismus pracoval s binární opozicí mluva–písmo a v této opozici bylo písmo druhotné, dokonce stlačené, tj. vlastně ani nejde o binární opozici nýbrž o hierarchii. Proto Derrida navrhuje, aby se restituovala pozice písma, aby byl na písmo položen větší důraz. Psaní se tak stává metaforou všech podobných stlačených členů opozic (žena-muž, kultura-příroda atd.). Gammelgaard nekritizuje Derridu na filozofické úrovni, ale ukazuje – především na základě Vachkova díla –, že v českém strukturalismu písmo vůbec není vytlačeno do pozadí a že Derrida prostě ignoroval myšlenky českých strukturalistů a vycházel pouze z francouzských autorů. Kdyby francouzský dekonstruktivistický znál texty třeba Josefa Vachka, tak by pravděpodobně mohl změnit svůj názor na základní myšlenky strukturalismu. Jednou v poznámkách sice odkazuje na Vachka, ale – jak tvrdí Martin Procházka¹² – jeho dílo zřejmě vůbec nečetl. Gammelgaard vidí důvody této neznalosti a Derridova etnocentrismu především ve společensko-politickém pozadí 60. let – poznat autory za železnou oponou bylo pro západní badatelé těžké.

⁹ Gammelgaard, Karen: *Ještě k anketě o strukturalismu...Slovo a smysl*. II. (2005) č. 4., s. 313–315.

¹⁰ Tamtéž 313.

¹¹ Gammelgaard, Karen: *Derrida, Vachek and Spoken vs. Written Language*. In: Gammelgaard, Karen: *Two Studies on Written Language*. Oslo, Universitetet i Oslo 1996, (Meddelelser Nr. 74), s. 7–21.

¹² Procházka, Martin: *Na okraj(i) Gramatologie*. Česká Literatura, 40 (1992), s. 195–208.

Případ Derrida se nám může jevit metaforicky, vezmeme-li do úvahy maďarskou situaci. Na základě zanedbávání Pražské školy bychom mohli získat dojem, že maďarská literární věda byla na západní straně železné opony. Zatímco francouzští autoři jsou hojně citováni, čeští zůstali a zůstávají téměř neznámými.¹³ Trefně to hodnotí Emil Volek ve sborníku *Strukturalismus po poststrukturalismu*: „Co zůstalo z tradice a dědictví pražské školy? To záleží na tom, jak, kde a pro koho. Doma jistě hodně, ve světě, zdá se, poněkud méně. Pro nás je náš strukturalismus oknem do světa, je zárukou, že jsme tam kdysi patřili ke špičkám a tu snad stále máme co říct. Pro svět je teď asi spíš jakýmsi okýnkem do světlíku, do takového propadliště mezi Opojazem Petrohradu a strukturalistickou Paříží. Nesejde na tom, že je tomu tak do značné míry díky ignoranci a vlastním zájmům.“¹⁴ Toto tvrzení celkem dobře popisuje postoj maďarské vědy vůči českému strukturalismu, která ve většině případů věnovala a věnuje pozornost ruskému formalismu a francouzskému strukturalismu, ale českou verzí se téměř nezabývá. To je i příčinou faktu, že Mukařovský dosud neměl v maďarštině samostatný sborník, a stále ještě chybí monografie zpracující dílo tohoto významného českého teoretika. Jak Volek píše v následujících odstavcích svého příspěvku, ignorance anebo alespoň zpoždění existuje ve Francii, ale i jinde na západě. Z tohoto ohledu bohužel lze znovu Maďarsko zařadit mezi západní země.

Pokračujme dále, abychom si ukázali, zda publikace jednoho sborníku může ovlivnit takovou neznalost. Již zmíněný recenzent si – kromě toho, že krátce shrnuje důležité myšlenky Mukařovského díla – klade otázku, zda je taková publikace vůbec aktuální. Odpovídá si vlastně na základě *Předmluvy* Krisztiána Benyovszkého,¹⁵ literárního vědce a překladatele, jenž patří k nejmladší generaci maďarských literárních teoretiků a je zároveň i znalcem a propagátorem českého strukturalismu.

První a jednodušší odpověď je, že bylo třeba Mukařovského přeložit a vydat, jednoduše protože dosud neměl samostatnou sbírku v maďarštině. Což je ovšem pravda a sám o sobě dostatečný důvod k překladu a vydání těchto studií.

Druhá odpověď je poněkud složitější: Benyovszky soudí, že jestliže může Mukařovského dílo vyvolat zájem maďarských čtenářů, tak inspirativní nebudou především poetické, stylistické nebo geneologické texty, nýbrž studie a články v oblasti obecnější semiologie kultury, protože „svou aktualitu může získat z perspek-

¹³ Viz též můj příspěvek: *Některé ohlasy českého strukturalismu v Maďarsku*. In: Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš (eds): *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět*. Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2004. – (Brněnské texty k slovakistice ; 6), s. 5–10.

¹⁴ Volek, Emil: *Jan Mukařovský redivivus: Co zůstalo z tradice a dědictví pražské školy?* In: Sládek, Ondřej (red.): *Český strukturalismus po poststrukturalismu*. Brno, Host 2006, s. 32.

¹⁵ Benyovszky, Krisztián: *Előszó*. In: Mukařovský, Jan: *Szemilológia és esztétika*. Bratislava, Kalligram, 2007, s. 9–26.

Maďarské reflexe české literární vědy dnes

tivy dnešního zájmu o znaky a média kultury“.¹⁶ Tato koncepce vysvětluje též výběr studií ve sborníku, totiž převahu textů, které se zabývají různými odvětvími umění (architekturou, filmem, výtvarným uměním atd.).

Tamás Kisantal dále vyzdvihuje některé texty, které pokládá za zvláště aktuální: ve studii *Varianty a stylistika* vidí jakousi předlohu francouzské genetické filologie textu, vidí značné paralely mezi studii *Poznámky k sociologii básnického jazyka* a sociolingvistickou literární teorií.

V politicko-literárním týdeníku *Élet és Irodalom* publikovala recenzi Emese László s vypovídajícím názvem *Zpoždění a aktuálnost*.¹⁷ I tato recenzentka hledá odpověď na otázku, zda je Mukařovského dílo nyní v maďarském kontextu aktuální. Její odpověď zní, že pro dlouhé čekání už maďarský překlad ztratil na aktuálnosti, anebo alespoň se nemůže dočkat takových ohlasů, které mohl zaznamenat v případě publikování již v 30.–40. nebo v 60.–70. letech. Autorka ale – stejně jako Kisantal – chválí koncepci výběru děl, při které Benyovszky kladl důraz na semiologický aspekt uměleckého díla a snažil se zveřejnit takové studie, které toto pojetí elaborují v oblasti umění a často sahají i mimo ni. Za velmi pozoruhodnou pokládá možnost vnést Mukařovského texty do kontextu s takovými autory, kteří jsou naopak hodně vlivní v maďarské literární teorii. Jde například o Jausse, Gadamera nebo Derridu; dále se pak mnoho dozvídáme o vztazích strukturalismu s ruským formalismem.

Třetí kritický ohlas, kterému bych se chtěl krátce věnovat, byl napsán Adriánem Bene pro časopis *Kalligram*.¹⁸ Tato kratší recenze se podobně jako ostatní již citované články soustřeďuje na problém aktuálnosti. Protože autorovy názory většinou souzní s předešlými, vyzdvihl bych zde pouze jen dva postřehy, kde se Bene snaží najít hodnoty strukturalistického pojetí oproti dnešním literárněvědným směrům. Podle recenzenta z tohoto hlediska je nedůležitějším faktem, že pražský strukturalismus dokáže tvrdit to, co „dnešní kontextualistické literární teorie nedokážou, tj. strukturalismus je schopen odhalit specifikum literárního díla, tj. literárnost“.¹⁹

Druhá zajímavá myšlenka Adriána Bene je, že díky strukturalismu – navzdory silnému vlivu marxismu – dokázala česká i slovenská literární věda vytvořit svéráznější tvář literární teorie, kdežto maďarská teorie jednak stále ještě lépe na myšlenky 19. století, jednak se pouze připojuje k zahraničním směrům.

Nyní bych se jen zkusil krátce shrnout, co všechno se vyplývá z mého stručného přehledu.

1. Viděli jsme omezený vliv pražského strukturalismu v maďarském kontextu v 60. a 70. letech. To znamená, že několik představitelů střední či starší generace

¹⁶ Tamtéž, 25.

¹⁷ László, Emese: *Megkésettség és aktualitás*. In: *Élet és irodalom*, LI. č. 29. (20. července 2007) = <http://www.es.hu/index.php?view=doc;17193> (19. 12. 2009)

¹⁸ Bene, Adrián: *Csehül állni*. In: *Kalligram*. 2007/6, 91–93.

¹⁹ Tamtéž, 91.

literárních vědců dodnes vnímají důležitost této školy a ve svých pracích se stále ještě o ní zmiňují, krátce řečeno, jsou si vědomi toho, že jde o nevyhnutelný směr, i když se třeba již zabývají jinými tématy. Jde především o následujících autory: Gábor Bezeczky (který dokonce sestavil bibliografii děl o strukturalismu publikovaných v maďarštině v 60–80. let²⁰), Endre Bojtár, Gabriella Hima, József Szili, András Veres, Béla Vilcsek a další.

2. Velmi důležité místo má strukturalismus pro dnešní slavistické, bohemistické, slovakistické, středoevropské vysokoškolské vzdělání; je to jeden z vrcholů i v české kultuře, jenž – kromě toho, že dodnes určuje český a slovenský literárněvědnou činnost – měl a má bohaté mezinárodní ohlasy.

3. Lze postřehnout určitý – snad i rostoucí – zájem mladší generace, především v kontextu semiologie kultury, antropologických horizontů a interdisciplinárního charakteru Mukařovského díla. Je třeba zdůraznit, že autoři výše jmenovaných tří recenzí patří též do této generace. Snad ne všechny tyto ohlasy mají již psanou podobu, ale podle ústních sdělení svých kolegů mohu potvrdit, že Mukařovského studie měly co říct amerikanistovi zkoumajícímu problematiku architektury a kolektivní paměť (*Problém funkcí v architektuře*), divadelní historičce a anglistce (*Pokus o strukturní rozbor hereckého zjevu*), literární historičce a badatelce v oblasti rétoriky (*Dialog a monolog*) a estetikovi. Nemyslím si, že publikace Mukařovských studií v maďarštině může vyvolávat obrovský zájem o pražskou školu, ale jsem přesvědčen, že nakladatel a přispěvatelé by alespoň mohli splácet kus maďarského dluhu vůči českému strukturalismu.

²⁰ Bezeczky, Gábor: *A strukturalizmus Magyarországon*. In: *Kétezer*.4/2006. = http://www.ketezer.hu/menu4/2006_04/bezeczky.html (20.12.2009)